

Оксана Пашкова

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (ЗА В. ЛИПІНСЬКИМ)

Розглядаються погляди видатного українського мислителя, політичного діяча В. Липинського на проблему української соціально-політичної консолідації. З'ясовуються консолідаційні чинники та оцінюється їх об'єднавчий потенціал.

Ключові слова: соціально-політична консолідація, українське державотворення, класократія, гетьманська держава, українська політична нація, національна ідея.

Paszkowa Oksana. Konsolidacja społeczno-polityczna jako warunek realizacji państwowości ukraińskiej (wg W. Lipińskiego).

Artykuł przedstawia poglądy wybitnego ukraińskiego myśliciela i działacza politycznego Wacława Lipińskiego na problem ukraińskiej konsolidacji społeczno-politycznej. Rozpatrzono czynniki konsolidujące wg W. Lipińskiego i dokonano oceny ich potencjału zjednoczeniowego.

Słowa kluczowe: konsolidacja społeczno-polityczna, tworzenie się państwa ukraińskiego, klasokracja, państwo hetmańskie, ukraiński naród polityczny, idea narodowa.

Пашкова Оксана. Социально-политическая консолидация как условие реализации государственного строительства в Украине (по В. Липинскому).

Рассматриваются взгляды выдающегося украинского мыслителя, политического деятеля В. Липинского на проблему украинской социально-политической консолидации. Выясняются консолидационные факторы и оценивается их объединительный потенциал.

Ключевые слова: социально-политическая консолидация, создание украинского государства, класократія, гетьманское государство, украинская политическая нация, национальная идея.

Pashkova Oksana. Socio-political consolidation as a condition of the Ukrainian nation (by V. Lypynski).

The views of the famous Ukrainian philosopher, politician V. Lypynski on the problem of Ukrainian social and political consolidation are analyzed in the article. The consolidation factors according to Lypynski and evaluated their potential unification are learnt.

Key words: socio-political consolidation, Ukrainian state, Hetman State, the Ukrainian political nation, the national idea.

Досвід дев'ятнадцяти років незалежності України засвідчив, що подальша розбудова української держави не є можливою без належного рівня єдності. В суспільстві, в якому різні політичні сили та прошарки населення керуються досить полярними ціннісними настановами, неминуче виникають суспільно-політичні проблеми. В даному контексті, перечитуючи основну політологічну працю В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів» не перестаєш дивуватися наскільки він глибоко бачив корінь українських суспільно-політичних проблем, і, навіть, «передбачав» сучасну політичну ситуацію в Україні, зокрема проблему політичної консолідації. Тому, незважаючи на те, що з часу написання «Листів» Україна і світ зазнали величезних змін, то значна кількість ідей цього видатного мислителя, історика, соціолога, громадського і політичного діяча не втратили свого значення.

Однією з перших праць В. Липинського була історична розвідка «Данило Братковський — суспільний діяч і письменник кінця XVII століття» (1909 р.) [1]. Саме вона принесла йому не лише визнання, а й впевненість у правоті своїх поглядів. Варто зауважити, що В. Липинський один із небагатьох істориків, який від першої своєї праці послідовно дотримувався викладених у ній ідей. Зокрема, наріжним каменем даної праці є ідея єдності України, розділеної між Московською державою і Річчю Посполитою. У ній Липинський також торкався таких теоретичних питань, як відносини між громадянином, суспільством і державою, теорії еліт і їх співвідношення. Прикладом для своїх теорій автор обрав шляхтича з Волині Данила

Братковського, який за свої переконання та участі у визвольній боротьбі на Україні, був страчений 16 листопада 1702 року на ринковому майдані Луцька. Представника свідомої української шляхти — Братковського, науковець називає світлою зіркою на сірім і бруднім тлі шляхетського безголов'я, маючи на увазі спольщення і окатоличення української верстви, її небажання брати участь у побудові власної національної держави.

Концепція самостійної української держави, що ґрунтується на демократичних засадах незалежно від її конституційних форм (монархія, республіка чи щось інше) постійно розвивалася вченим. Теоретично він наближався до західного політичного мислення, яке визначалося тезою — без держави немає нації, є лише народ в етнічному сенсі. Позитивна оцінка ролі держави помітна і в інших ранніх історичних творах В. Липинського, таких як «Станіслав-Міхал Кричевський» [5] та «Україна на переломі» [6].

Однак найбільш ґрунтовно державотворення В. Липинський підняв у згадуваних вже «Листах до братів-хліборобів» [2]. В цій фундаментальній праці вказується на першорядне значення держави в історичному розвитку народів і світової цивілізації. На думку вченого, суспільство не може продуктивно функціонувати без національної держави, яка відіграє виняткову роль в його організації, управлінні та захисті. За Липинським, українська держава має бути незалежною, самостійною і національною. Тобто, йшлося про ту концепцію держави, яка розвинулася в Англії, Німеччині і в польській історичній науці.

На думку Ярослава Пеленського, В. Липинський, користуючись послідовно такими поняттями як «повна власновільність і суверенність», «державний суверенітет», «власна державна організація», «незалежність», «наше право до повної незалежності», «ідея повної суверенності і власновільності українського народу», ясно і недвозначно аргументував необхідність державної самостійності України. Тим він значно випередив тодішніх українських політичних ідеологів [8, с. 18].

Водночас, необхідно зазначити, що, як і більшість його сучасників, основною умовою здійснення української державності він вважає єдність — релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. А державу загалом В. Липинський розглядав, як джерело єдності нації. До речі, для В. Липинського поняття нації та держави тісно взаємозв'язані й фактично є супутніми. Він ототожнював поняття нації з питанням держави. Малося на увазі те, що для функціонування нації повинна існувати відповідна організація суспільного життя (держава). Також у працях В. Липинського можна вловити думку, що держава передує нації («завжди спочатку буває держава, а потім нація»). На його думку, без держави нація не може сформуватися й водночас існування нації вимагає державного життя. Для В. Липинського поділ нації на класи є безперечно вагомим. Кожний клас має виконувати свою функцію, взаємодіючи з іншими класами й тим самим забезпечуючи гідні умови для існування нації загалом.

Складовими держави мислитель вважав владу, територію, громадянство, без яких жодна держава існувати не може, оскільки для цього потрібна організована сила, яка підтримує владу в ім'я добра цілої землі-території і всього громадянства. Таким чином, територія, земля, батьківщина — невід'ємні від держави. Остання, на думку В. Липинського, народжується в хвилину, коли всі мешканці певної території стають, як один в її оборону, маючи до цього законне право влади, проти мешканців чужої землі, чужої території, чужої держави. Саме територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племенно-культурно-віросповідно-національна лежить в основі усіх держав світу.

Особливе місце у формуванні державності В. Липинський відводив громадянству. Громадянство, наголошував він, це організація. Від слова: органічність, природність, те, що в природі єсть [7, с. 66]. Відносно держави це: церква — Христова, Богом установлена, організація природної віри; армія — організація природної потреби оборони; родина — організація природної потреби продовження роду; клас — організація природної потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природної потреби хліба (продуктивні класи). Важливим чинником організації, громадянства, за В. Липинським, є авторитет. Коли є загально визнані, громадські (церковний, воєнний, родинний, класовий) авторитети, на які може спиратися влада,

народжується на території громадянства його власна держава. «Без організації і без авторитетів, — слушно зауважує В. Липинський, — немає Громадянства, а є розпорошена, взаємно себе не знаюча і ненавидяча юрба рабів. Такою юрбою мусить правити з чужої Землі, з Метрополії, чуже організоване Громадянство, чужа Держава, не те, щоб ця юрба сама себе весь час не різала» [7, с. 66].

Щодо джерела єдності держави і нації, то ним має бути не зовнішня, а внутрішня творча сила, яка не може бути об'єднана ненавистю до чого-небудь поза собою. Вона не може об'єднатись і ненавистю до свого Хама, тому що Хама вона мусить виховувати, а не убивати. Вона не може об'єднуватись ненавистю до Москви чи до Польщі, «бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть одночасно до обох — в петлю самогубця або в дім для божевільних» [7, с. 74].

Загальновідомо, що ідеалом української державності для В'ячеслава Липинського було династичне правління гетьманського типу — гетьманщина, принципом організації якої є «клясократія», тобто розуміння кожним класом свого місця і призначення за наявності провідного класу (еліти), що міцно спирається на визнання авторитету своєї Землі, пов'язаного з ним (клас Хліборобів), об'єднання всіх класів почуттям спільності. Це має бути такий лад, який спирався б на співробітництво всіх класів, рівновагу між прогресом і консерватизмом, обмеження Верховної Гетьманської влади законом, який стоїть над Гетьманом так само, як над всіма — клясократією правовою, що законом обмежена і законом обмежується Українською Трудовою Монархією.

Виступаючи за побудову української держави та незалежність України, В. Липинський був націоналістом у кращому розумінні цього слова. Критично ставлячись до націоналізму, а особливо до його надміру радикальних форм, він вважав, що націоналізм буває двох типів: державно-творчим і державно-руйнівним, перший тип є патріотизмом, а другий — шовінізм.

На думку В. Липинського державно-творчий націоналізм — це націоналізм територіальний і політичний, тобто такий, що сприяє державному життю певної нації, наприклад англійський націоналізм. Український націоналізм, за В. Липинським має ґрунтуватись на любові до своїх земляків, а не ненавидіти їх за те, що вони не українські націоналісти.

На відміну від державно-творчого державно-руйнівний націоналізм є територіальним, віросповідним, що роз'єднує державне життя як націоналізм єврейський, польський, український. Такий націоналізм постійно знаходить спільну мову з чужоземцями проти своїх земляків, як це робили галицькі шовіністи, які їздили до Варшави просити допомоги проти місцевих галицьких поляків [3, с. 77].

В. Липинський постійно закликав бути патріотом, а не шовіністом. Для нього бути патріотом означало прагнути всіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, які живуть на українській землі, а не мріяти про топлення в Дніпрі більшості своїх земляків; шукати задоволення не в тому, «щоб бути Українцем», а в тому, щоб було честю носити ім'я Українця; вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від Українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не-Українці»; виховувати в собі насамперед громадянські, політичні, державотворчі риси: віру в Бога і послух Його законам, тобто духовні вартості, вірність, твердість, сильновольність, дисципліну, пошану до своєї традиційної влади. Бути ж шовіністом означає прикривати свою духовну пустоту (безрелігійність) і своє політичне руйництво: зрадництво, хитрість, безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, декласованість — фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми Українці», про клятих «Московинів і Ляхів» тощо [3, с. 77–78]. Він попереджав, що такий «націоналізм» призведе тільки до «руїни» України.

В обґрунтуванні основних теоретичних положень В. Липинський постійно звертався до Історичних прикладів із життя України, Росії, країн Західної Європи від феодалізму до своєї доби, ґрунтовно аналізуючи всі етапи здобуття Україною своєї незалежності, причини її падіння. Такий історичний підхід надає його поглядам міцного онтологізму, динамізму, що виразно проявляються в його переконаннях до тих же традицій. У загальних судженнях В. Липинського

традиція постає, як рух і творчість, власна доля, яка накладає на людину обов'язок творчості й праці, боротьби і руху, де кожний повинен виконувати свої обов'язки так, як наказує йому совість, тобто боротися і творити нове, спираючись на традицію та виходячи з неї.

Враховуючи вищезазначене, спробуємо визначити консолідаційні чинники за В. Липинським. Зокрема, про релігійний фактор, як один із консолідуючих чинників, В. Липинський пише в своїй праці «Релігія і церква в історії України» [4]. Мислитель переконаний, що без доглибної справжньої віри у Бога, без святинь наших батьків народження та утвердження української незалежної держави неможливе. «Не входячи в саму суть релігії — в її науку і її правду — я визнаю, що в громадському, політичному житті релігія це добро, яку треба всіма силами берегти кожному, хто хоче організованість, єдність та силу своєї громади (своєї нації і держави) установити і збільшувати» [4, с. 225].

Водночас, варто звернути увагу, що В. Липинський не пропонує прийняти церкву як ідеологію. Навпаки, він застерігає проти церкви, пристосованої до політичної кон'юнктури. Пропонує дух релігії справжньої, віри, що пронизує найвищі вартості і цілковито визначає пріоритет духовних вартостей. Тільки така церква, яка не служить політиці, може дати священний національний прапор боротьби за волю та силу для єдності. «Релігія і церква потрібна нам, людям світським, не тільки тоді, коли ми вже матеріальною силою своєю свою державу завоюємо і націю свою зорганізуємо. Вона нам потрібна не менше і в самому процесі боротьби. Щоб перемогти, ми мусимо мати не тільки силу матеріальну, але перш за все силу моральну. Крім ясної і виразної (як всякий для війни призначений план військовий) власної нашої віри світської, ідеології політичної, нам необхідна загальнолюдська віра в Бога, необхідна допомога і церкви і релігії» [4, с. 227].

У контексті консолідаційної проблематики варто позитивно оцінити розмежування мислителем віри містичної, віри духовної та віри ідеологічної, які мають певну умову, спільність психологічного впливу, але принципово різняться, на його думку, за метою й результатами організації та консолідації громадян. «Релігія і церква потрібна нам, людям світським, не тільки тоді, коли ми вже матеріальною силою своєю свою державу завоюємо і націю свою зорганізуємо. Вона нам потрібна не менше і в самому процесі боротьби. Щоб перемогти, ми мусимо мати не тільки силу матеріальну, але перш за все силу моральну. Крім ясної і виразної (як всякий для війни призначений план військовий) власної нашої віри світської, ідеології політичної, нам необхідна загальнолюдська віра в Бога, необхідна допомога і церкви і релігії» [4, с. 227].

На нашу думку, такі погляди можуть доповнити наукові пошуки щодо розробки теоретичної моделі соціально-політичної консолідації, яка є вкрай необхідною на сучасному етапі українського державотворення.

Отже, для В. Липинського релігія є «школою дисципліни соціальної і моральної». Вона здатна упорядковувати думки, розвинути бачення межі між добром і злом, організувати людські інстинкти. Релігія — органічний елемент суспільної організації, спроможний своїм авторитетом підтримати державні завдання та консолідувати народ для їх якісної реалізації.

Вищерозглянута релігійна проблема пов'язана у творчості В. Липинського з елітою, яка є не менш важливим консолідаційним чинником за В. Липинським. Проблема еліти була вкрай важливою за життя мислителя, на жаль залишається вона вкрай актуальною і для України сьогодні. Зокрема, консолідаційна функція української еліти залишається нереалізованою.

Повертаючись до теорії В. Липинського, зазначимо, як і класики елітизму, вчений був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. Український мислитель пише, що «є більша або менша, така або — в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування — інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартості» [2, с. 130], а також «...усі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» [6, с. 10].

Цю групу осіб В. Липинський називає «національною аристократією» [2, с. 131]. Український мислитель розуміє не родову аристократію, а групу «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації» [2, с. 131]. Отже, В. Липинський був переконаний, що до цієї провідної групи повинні потрапляти люди, незважаючи на їхнє походження та майновий стан.

Загалом суспільство В. Липинський ділить на три верстви: еліти, продуценти (робітники, хлібороби, буржуазія, пролетаріат) та інтелігенція, котра повинна відігравати функцію посередництва між суспільними групами [2, с. 13]. Вирішальним чинником у процесі керівництва нацією мислитель вважав легітимацію аристократії. «Рішаючим, — пише він, — є той факт, що ці люде стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається» [2, с. 131].

Провідна верства нації, на думку В. Липинського, повинна була утворитись з «організаторів держави», які виникають «тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючій поміщицтві, в технічно творчій міщанстві» [10, с. 3–4].

Національна аристократія має володіти двома основними прикметами, без яких вона не може існувати: матеріальною силою та моральним авторитетом. До того ж, матеріальну силу вона повинна була мати «більшу, ніж яка-небудь інша група в нації» [2, с. 136]. А для того, щоб мати таку матеріальну силу, національна аристократія має хотіти правити, вміти задля цього жертвувати і ризикувати своїм життям, володіти технічними засобами війни та оборони (державою, зброєю та армією) і володіти технічними засобами економічної продукції (землею, фабриками та машинами). Саме володіння засобами продукції, а не грошима, є основною ознакою матеріальної сили. Гроші ж, на думку В. Липинського, є лише попередньою продукцією і тому являють собою лише номінальну, а не реальну матеріальну силу [2, с. 138–139]. Ця група людей і повинна відповідати персонально і своїм матеріальним добром (землями і фабриками) за свою владу і правління [2, с. 154].

Для прогресу держави потрібне існування певних угруповань всередині аристократії, різних думок та ідей, передача влади з одних рук в інші [10, с. 41]. Особливо важливим, на думку В. Липинського, є процес «постійного відновлення або зміни аристократії». Коли ж цей процес призупиняється, то відбувається радикальна зміна провідної верстви. Внаслідок цього нація потрапляє під управління чужої, сильнішої за власну, еліти. Мислитель зазначає: «Без своєї власної національної аристократії — без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб зорганізувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од всяких ворожих наскоків зовні — немає і не може бути нації» [2, с. 47].

На нашу думку, розуміння В. Липинським еліти, як провідної і неодмінної державотворчої частини нації, її ролі у творенні та об'єднанні нації, не втратили актуальності і в консолідаційному контексті, а подекуди є визначальними в сучасних політичних умовах утвердження та розбудови незалежної української держави.

Ще одним чинником соціально-політичної та національної консолідації за В. Липинським є наявність арбітра, «верховного судії», який би стояв над класами, узгоджував їхні інтереси і мирив їх. На думку В. Липинського, з цією роллю найкраще би справився дідичний, спадковий монарх. Цьому моменту мислитель приділяв дуже багато уваги, що, зокрема, було викликано його політичною позицією й підтримкою ним гетьмана Павла Скоропадського. Не дивно, що за В. Липинським закріпився ярлик монархіста. Тим більше, що він сам себе іменував монархістом. І все ж не варто перебільшувати монархізм В. Липинського. Власне, це не зовсім «класичний» монархізм. Монархія для мислителя не самоціль, а лише один із елементів класократичної держави. До того ж елемент, який може набирати різних форм. Класократія В. Липинського це аж ніяк не авторитарна, а тим більше не тоталітарна держава. Судячи з його праць, можна зрозуміти, що в цій державі мають існувати представницькі органи, де були б репрезентовані інтереси кожного класу.

Безперечно, можемо стверджувати, що монархічна позиція В. Липинського була даниною часу та політичним обставинам України. Однак, як на початку ХХ ст., так і сьогодні, чимало дослідників вважають її абсолютно недоречною для України, стверджуючи при цьому, що вона спрямована проти української традиції. Так, наприклад, М. Попович зазначає, що монархізму в українській гетьманській традиції не було ніколи. Гетьман був ще меншим монархом, ніж виборний польський король. Недаремно в ті далекі часи виборне козацьке військо, фактично незалежне, ходило в бій під чужими штандартами: самостійна держава в гербі мусила б мати корону, однак, чого-чого, а корони гетьман Війська Запорізького на голові не мав. На думку М. Поповича, «трактуючи гетьманат як монархічний інститут, Липинський грішить проти історичної традиції і проти істини» [9, с. 48]. Слабкий зв'язок даної концепції з традицією засвідчує і сам мислитель у праці «Українська революція з перспективи сорокаліття», а наприкінці свого життя і цілком відмовляється від неї.

Аналізуючи науковий спадок В. Липинського в контексті проблеми соціально-політичної консолідації варто зазначити, що потужним консолідаційним чинником він визнає українську національну ідею. За В. Липинським, національна ідея — це ідея побудови держави, тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві. Державотворення, у свою чергу, є стрижнем процесу формування політичної нації. Політичний зміст націотворення зумовлює соціальну і національну консолідацію на ґрунті територіального, громадського патріотизму, а не етнічного націоналізму. Тому територіальний патріотизм визначає зміст національної ідеї українців. Основу національної ідеї складає, на думку В. Липинського, «український національний громадський інстинкт, любов до матері — України» [2, с. 43–44].

Зауважимо, що великі надії у вирішенні завдання консолідації української нації В. Липинський покладав на хліборобів, найчисленніший тоді в Україні клас, який до того ж, на його думку, виявився найменш деморалізованим недавньою поразкою визвольного руху. Розвиваючи цю думку, мислитель робить висновок: «Від об'єднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить об'єднання та зорганізування цілої Української Нації...» [2, с. 73]. Отже, саме цей клас, за Липинським, повинен був стати соціальною основою майбутньої української держави і потужним консолідаційним фактором.

Як відомо, внаслідок масової індустріалізації за Радянського Союзу більшість населення в нашій країні є вже не сільським, а міським. Тому, на перший погляд, ідея В. Липинського у цьому аспекті різко втрачає сенс для сьогодення. Проте, на нашу думку, ці моменти важливі до нашого часу. Тим більше вони мали сенс на той період, коли після столипінських реформ найпередовішим класом українського суспільства, яке було переважно сільським, лишалися заможні селяни, які становили найпередовішу силу в аграрному секторі. Передбачаючи індустріалізацію українського суспільства і те, що з часом індустріальний сектор стане головним, В. Липинський стверджував, що українські самостійницькі змагання соціально мають спиратися на відповідні класи — сільськогосподарський, промисловий, які володіють, так би мовити, основною частиною виробництва в країні [2, с. 161]. Інтелектуали, вважає В. Липинський, є менш придатними для державного керівництва. Щоправда, їм належить інша життєво важлива функція: вони повинні творити і охороняти культурні цінності та формувати суспільно-політичні ідеології. Коли ж інтелектуали захоплюють владу, то вони самі діють не згідно зі своїм покликанням, прагнучи виконати роль, для якої їм бракує відповідної практики. Не має сумніву, що ідеї В. Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції залишаються актуальними і сьогодні. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Адже плюралізм вважається ознакою демократії. Парадоксально, але серед усіх політичних мислителів саме антидемократ В. Липинський був найпослідовнішим плюралістом, при цьому гостро критикуючи моністичні, редуціоналістські ідеології, котрі виключали великі частини населення України – чи то так званих класових ворогів, чи то, нібито, етнічно чужі елементи, — і насправді увінчували неповноту нації, а відтак і постійну бездержавність. Він обґрунтував думку, що Україна повинна розвивати диференційовану класову структуру, яка охоплювала б

усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави. Цього можна досягти частково завдяки повстанню нових еліт із народних мас, а частково — через приєднання відчужених старих еліт.

Отже, особливістю і позитивним елементом консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції, як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього — це всі громадяни держави. Націоналізм В. Липинського зводиться до того, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією. Інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, вони повинні згуртувати всі народи в одне ціле. Поряд із цим, важливою складовою його національного консерватизму можна вважати ставлення до ідеології, яку він виводить із народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти, вважаючи її рушійною силою національного відродження України. Політику він розглядав не як засіб ідеологічного забезпечення влади, а як універсальний засіб, що сприяє вибору найоптимальніших методів здобуття та організації влади, досягненню суспільної злагоди, утворенню і збереженню окремої держави на українській землі, забезпеченню існування й розвитку української нації.

Усебічне вивчення аспектів соціально-політичної консолідації в Україні з різних позицій ще тривалий час залишатиметься однією з найактуальніших проблем української політичної науки. Зрозуміло, що проблеми такого роду потребують тривалих комплексних досліджень силами великих наукових колективів, однак незаперечним є факт врахування в цій роботі теорії аграрно-консервативного аристократизму В'ячеслава Липинського.

1. *Липинський В.* Данило Братковський — суспільний діяч і письменник кінця XVII століття / В. Липинський // Літературно-науковий вісник. — Київ-Львів, 1909. — Ч. 45.

2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — Київ-Філадельфія, 1995.

3. *Липинський В.* Націоналізм, патріотизм і шовінізм / В. Липинський // Сучасність. — 1992. — № 6.

4. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України / В. Липинський // Політологічні читання. — 1994. — № 1–2.

5. *Липинський В.* Станіслав Міхал Кричевський / В. Липинський // Твори. — Філадельфія, 1990. — Т. 2.

6. *Липинський В.* Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В. Липинський. — Філадельфія, 1991.

7. *Липинський В.* Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. — 1992. — № 6.

8. *Пеленський Я.* Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна / Я. Пеленський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — Київ-Філадельфія, 1994.

9. *Попович М.* В'ячеслав Липинський і український консерватизм / М. Попович // Матеріали Міжнародної наук. конф. з нагоди 110 роковин з дня народження вченого [«В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна»], (Київ, Луцьк, Кременець, 2–6 червня 1992 р.). — К., 1994. — Т. 1.

10. *Потульницький В. А.* Політична доктрина В. Липинського / В. А. Потульницький // Український історичний журнал — 1992. — № 9.